

УДК 343.8 (477)

ЗАКОННІ ІНТЕРЕСИ ЗАСУДЖЕНОГО

М. В. РОМАНОВ,

канд. юрид. наук,
доцент кафедри кримінології
і кримінально-виконавчого права,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
м. Харків

Розглянуто питання про законні інтереси засудженого як однієї із складових правового статусу засудженого. З'ясовано дійсну структуру правового статусу засудженого, встановлено, чи відносяться законні інтереси до необхідних елементів правового становища засудженої особи під час відбування покарання. Наведено визначення поняття законних інтересів засудженого та вказано на їх місце у кримінально-виконавчих правовідносинах та окреслено положення особи при виконанні покарання щодо неї.

Ключові слова: законні інтереси засудженого, правовий статус засудженого, структура статусу засудженої особи, поняття законних інтересів засудженого, особливості законних інтересів засудженого.

З моменту прийняття Кримінально-виконавчого кодексу України законні інтереси впевнено увійшли до структури правового статусу засудженого. Разом із тим їх становище в обсязі правового статусу цих осіб не є беззаперечним. Дискусія щодо доцільності та послідовності визначення законних інтересів засудженого як необхідної складової його правового статусу наразі триває.

Дослідженню питання про законні інтереси засудженого присвятили свої праці В. І. Селіверстов та О. В. Лисодєд. Проте можна стверджувати, що у дослідників наразі не існує єдності думок щодо законних інтересів засудженого, немає комплексного та науково обґрунтованого підходу до з'ясування питання про те, чи потрібно виділяти таку структурну одиницю правового статусу засудженого як законний інтерес, і якщо все ж таки виділяти його, то яким змістом наповнювати ця поняття.

Погляди вчених поділилися й ціла низка дослідників вважають, що законні інтереси цілком обґрунтовано є частиною цілісного статусу

засудженого, інші заперечують проти визначення його як самостійного структурного елементу правового положення засудженої особи. І саме тому можна вважати, що питання про правову природу і сутність законних інтересів засудженого є актуальним у науці кримінально-виконавчого права.

Для того, щоб розглянути питання про законні інтереси засудженого комплексно, необхідно спочатку з'ясувати, наскільки наука теорії права та конституційного права, як фундаментальні, основоположні юридичні науки, відносять цю правову категорію до правового статусу. Виходячи зі змісту, логіки та побудови розд. 2 Конституції України, український нормотворець визначає структуру правового статусу особи як таку, що складається з трьох елементів: прав, свобод та обов'язків. Саме про це йдеться у статтях 21, 22 Конституції, де вказано, що права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними. Права і свободи людини і громадянина, закріплені цією Конституцією, не є вичерпними. Конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані.

Нерідко самостійними елементами правового статусу особи називають громадянство, загальну правоздатність, гарантії, законні інтереси та відповідальність особи. Але права та обов'язки можуть беззаперечно бути названими обов'язковими структурними елементами правового статусу. Згідно цієї моделі суб'єктивними правами особи є міра можливої поведінки в межах певних правовідносин, а юридичні обов'язки – це міра необхідної поведінки. І дійсно, саме права та обов'язки окреслюють можливості особі реалізувати ті чи інші правовідносини, встановити їх межу і зрозуміти хто є суб'єктом правовідносин. Розуміння прав та обов'язків дає, крім іншого, можливість визначити, що основною ознакою того чи відноситься особа до суб'єктного складу завжди є характеристика моделі поведінки такої особи, універсальність такої моделі для конкретних відносин або її обмеженість.

Отже, суб'єкта характеризує ступень «розвиненості» його поведінки в межах ти чи інших правовідносин. Це перше важливе положення.

Наступним моментом, який вимагає з'ясування, є поняття законних

інтересів. Можна стверджувати, що на сьогодні єдиним визначенням цієї правової категорії, яке існує в науці кримінально-виконавчого права є визначення, яке було надане В. І. Селіверстовим у монографії, присвяченій питанням правового положення осіб, які відбувають покарання. Науковець визначає законний інтерес через категорію прагнення, яке може бути реалізоване відповідно до свободи особистого розсуду особи [2, с. 64]. Через категорію «прагнення» визначають законний інтерес й члени Конституційного Суду України в Рішенні Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень ч. 1 ст. 4 Цивільного процесуального кодексу України (справа про охоронюваний законом інтерес) від 1 грудня 2004 р у справі № 1-10/2004. Згідно з вказаним Рішенням законний інтерес це – прагнення до користування конкретним матеріальним та/або нематеріальним благом як зумовлений загальним змістом об'єктивного і прямо не опосередкований у суб'єктивному праві простий легітимний дозвіл, що є самостійним об'єктом судового захисту та інших засобів правової охорони з метою задоволення індивідуальних і колективних потреб, які не суперечать Конституції і законам України, суспільним інтересам, справедливості, добросовісності, розумності та іншим загальноправовим засадам [1, с. 67].

Якщо придивитися уважно, не важко побачити, що при визначенні понять право та обов'язок наукова думка спирається на категорію «поведінка», «модель поведінки», «міра поведінки». Що стосується поняття законний інтерес, то тут визначальною є емоційно-інтелектуальна діяльність особи, яка ще не отримала вольового втілення. Прагнення це тільки бажання, намагання особи. Ця ознака дозволяє стверджувати, що категорія «законний інтерес» має іншу правову природу, ніж, скажімо, право або обов'язок. А це, у свою чергу, свідчить про логічну непослідовність при включенні «законного інтересу» до структури правового статусу, в тому числі статусу засудженого. Якщо допустити таку конструкцію правового статусу, виходить, що він утворюється з різнорідних категорій, одні з яких характеризують юридичну поведінку (її міру)

суб'єкта, а інші – його емоційно-інтелектуальну сферу.

Але наведене, водночас, і не означає, що законний інтерес взагалі не властивий правовому статусу.

Знов звернемось до Рішення Конституційного суду, в якому категорія «законного інтересу» проаналізована дуже ретельно. Пункт 3.1 Рішення визначає, що етимологічний зміст слова «інтерес» включає: а) увагу до кого-, чого-небудь, зацікавлення кимось, чимось; цікавість, захоплення; б) вагу; значення; в) те, що найбільше цікавить кого-небудь, що становить зміст чиїхось думок і турбот; г) прагнення, потреби; д) те, що йде на користь кому-, чому-небудь, відповідає чиїмось прагненням, потребам; вигоду, користь, зиск. У загальносоціологічному значенні категорія «інтерес» розуміється як об'єктивно існуюча і суб'єктивно усвідомлена соціальна потреба, як мотив, стимул, збудник, спонукання до дії; у психології – як ставлення особистості до предмета, як до чогось для неї цінного, такого, що притягує. В юридичних актах термін «інтерес», враховуючи його як етимологічне, так і загальносоціологічне, психологічне значення, вживається у широкому чи вузькому значенні як самостійний об'єкт правовідносин, реалізація якого задовольняється чи блокується нормативними засобами [1, с. 67].

З тексту Рішення можна дійти до висновку, що Конституційний суд визначає законний інтерес у широкому розумінні як прагнення особи, яке не суперечить чинному законодавству, не має логічно-сміслового зв'язку з конкретними суб'єктивними правами і може відноситися до цілої низки галузей права та сфер правовідносин. Законний інтерес у вузькому розумінні – це прагнення особи, яке перебуває виключно у логічно-смісловому зв'язку із суб'єктивними правами, але прямо ними не опосередковується, тобто виходить за їх межі.

Ми бачимо, що зацікавленість особи завжди має широкий характер і завжди виходить за межі конкретних правовідносин, хоча може й знаходитися з ними в логічному зв'язку. В останньому випадку вважаємо, що точніше вести мову про спрацювання конкретного механізму реалізації інтересу, намаганні

його досягнення. На цьому етапі, з огляду на конкретні правовідносини, інтерес втрачає ознаки інтересу й отримує реалізацію в суб'єктивних правах особи або її обов'язках, оскільки законний інтерес може бути реалізований лише в межах юридично значимих дій, котрі можуть бути або правами, або обов'язками.

Отже, можна стверджувати, що законний інтерес – це зацікавленість, яка завжди є метою, «стоїть» за межами конкретних правовідносин. Законний інтерес це те, що може бути реалізоване або досягнуто за допомогою суб'єктивних прав особи, в тому числі прав, які належать до різних галузей права. Причому важливим є те, що законний інтерес може бути досягнутий за допомогою цілком законних методів та способів. Ця ознака дає додаткову можливість зрозуміти правову природу законного інтересу, оскільки якщо інтерес є законним, він може бути реалізований *лише* за допомогою того, що визначено законами. А, як відомо, прагнення людини нормативними актами не регламентуються. Таким чином, стає зрозумілим, що законний інтерес може бути досягнутий лише за допомогою прав особи (в тому числі засудженого).

Якщо все наведене проєціювати на правовий статус засудженого, то побачимо, що воно повною мірою може бути застосоване і до цього виду спеціального статусу.

Крім вказаного, законні інтереси мають ще й додаткові вирізняльні ознаки. Так, інтерес, на відміну від суб'єктивного права, не має такого високого ступеня забезпечення правової можливості. Пов'язано це з тим, що інтерес не забезпечується юридичним обов'язком іншої сторони, а лише вказує на фактичну (соціальну), а не юридичну можливість. Іншими словами, користування правом передбачає відповідні механізми, закріплені в нормативних актах, а законний інтерес не має такої регламентації та не передбачає можливості вимагати певної поведінки від інших суб'єктів правовідносин. Можна, навіть, стверджувати, що законні інтереси частіше за все «існують» на міжгалузевому рівні, є комплексними (тобто можуть «включати» різні моделі поведінки, яка зачіпає різні правовідносини) і саме тому не передбачають регламентації і, навіть, роблять її утрудненою.

Отже, вкажемо на суттєві особливості категорії законних інтересів:

– це емоційно-інтелектуальний діяльність особи, яка ще не отримала вольового втілення;

– законний інтерес має характер прагнення, яке має потенційну фактичну можливість реалізації;

– це прагнення, у разі спроби його реалізації, передбачає багатовекторну діяльність, яка, як правило, відноситься до різних сфер суспільних відносин та різних галузей права;

– законний інтерес не передбачає забезпеченості обов'язком щодо певних дій для іншого суб'єкта тих або інших суспільних відносин але може бути реалізований лише в межах певних прав або обов'язків особи;

Виходячи з викладеного, уявляється помилковим твердження про те, законний інтерес може бути досягнутий відповідно до свободи особистого розсуду особи і що це є його основною ознакою. Навпаки, законний інтерес реалізувати складніше, ніж право, його реалізація передбачає, як правило кілька дій, кожна з яких може мати різну регламентацію та послідовність. У свою чергу, такі дії можуть бути як правами, так, на певних етапах, й обов'язками особи.

Також можна зробити висновок, що всі ті приклади, які наводять для ілюстрування законних інтересів засуджених, також є помилковими. Найчастіше, говорячи про законні інтереси засудженого, вказують на можливість витратити додаткову суму грошей, отримання премії, додаткового побачення, умовно-дострокове звільнення, отримання можливості короткочасного виїзду за межі виправної колонії тощо. Тобто ті правові інститути, які мають, так би мовити, повну структуру: суб'єктів, об'єкт та зміст. Той факт (на який завжди вказують науковці), що посадова особа кримінально-виконавчої установи не зобов'язана надати засудженому відповідне «благо», а вирішує питання щодо можливості його надання, виходячи з характеристик засудженого і власної оцінки особи засудженого, не робить ці інститути якимись особливими. Точніше буде вести мову про особливий вид права

засудженого, реалізація якого передбачає більш складну модель, ніж модель: «право-обов'язок». Тут є юридичні можливості у засудженого, є обов'язки посадових осіб установи, є юридичні наслідки. Дійсно, посадова особа не зобов'язана надати засудженому, наприклад, короткочасний виїзд, але це не означає, що такий виїзд не є правом засудженого. За наявності певних обставин засуджений має право отримати виїзд, але якщо він не має всіх «ознак» таке право він реалізувати не зможе. З іншого боку, посадова особа зобов'язана розглянути питання про короткочасний виїзд, але може відхилити заяву засудженого про короткочасний виїзд за межі установи. Важливим є те, що в прийнятті негативного рішення посадова особа адміністрації колонії не є вільною, оскільки існує правова регламентація порядку прийняття як негативного, так і позитивного рішення. Якщо для реалізації того, або іншого інституту необхідна оцінка поведінки засудженого, це означає, що цей правовий інститут має ознаки оціночного і за допомогою цієї ознаки отримує юридично значиму характеристику. Тобто, якщо засуджений має позитивну оцінку поведінки, це свідчить про те, що він потрапляє до юридичної площини і, відповідно, спрацьовує механізм реалізації відповідного інституту. Якщо ж засуджений отримує негативну оцінку, цей факт свідчить про відсутність підстав для дотримання правових механізмів реалізації відповідного інституту. Те саме можна сказати й про умовно-дострокове звільнення, яке, до речі, має процедуру повторного розгляду цього питання у разі відхилення першого подання про звільнення засудженого. Отже, це не законні інтереси, а права засуджених, які мають специфічний спосіб реалізації. Схожим за механізмом є, наприклад, право будь-якої особи на звернення до суду. Таке право в особи є, але це не означає, що відповідна особа обов'язково отримає судовий захист, оскільки після вивчення всіх обставин справи, суд може не надати судового захисту.

Щодо прикладів, то точніше було б наводити як приклад законного інтересу засудженого, скажімо, його зацікавленість, наприклад, у купівлі нерухомості. Такий інтерес є законним, він може бути досягнутий засудженим.

Цей інтерес є комплексним, оскільки передбачає значну кількість дій, а також відноситься до кількох галузей права і в такому випадку, дійсно, немає обов'язку посадової особи пенітенціарної служби щодо сприяння реалізації законного інтересу засудженого. І подібних законних інтересів засуджений має дуже багато: в сімейній сфері, цивільній, господарській, та ін.

Тут ми впритул підходимо до питання про правильність виокремлення законних інтересів, як самостійного структурного елементу правового статусу засудженого. Кримінально-виконавчий кодекс України згадує про законні інтереси в ст. 1, визначаючи, що однією з цілей кримінально-виконавчого законодавства є захист інтересів особи, а серед завдань називає визначення гарантій захисту законних інтересів засудженого. У ст. 7, яка визначає основи правового статусу засудженого, вказано, що держава поважає і охороняє права, свободи і законні інтереси засуджених. Згадує про законні інтереси ст. 24, яка окреслює коло осіб та порядок відвідування кримінально-виконавчих установ. І ст. 102 КВК України встановлює, що режим забезпечує реалізацію законних інтересів засудженого. Отже, законодавець неодноразово підкреслив важливість законних інтересів засудженого і необхідність їх забезпечення під час відбування покарання.

Як ми з'ясували раніше, законні інтереси відносяться до прагнень особи й пов'язані з необхідністю комплексних, багатоактних дій, які можуть привести до реалізації такого інтересу. Якщо користатися нашим прикладом (купівля нерухомості на волі), то він є цілком життєздатним і реалізувати його в умовах, скажімо, позбавлення волі можливо.

Тепер важливим є звернення до поняття спеціального правового статусу особи. Ним є статус особи як представника тієї чи іншої соціальної групи, відокремленої за певним юридико-значущим началом (родом діяльності, віком та ін.), який наділений відповідно до законів та інших нормативних актів спеціальними, додатковими, правами та обов'язками, обумовлений особливостями становища особи і потребами її функціональної спеціальної активності (студент, пенсіонер, військовослужбовець, посадова особа та ін.); є

загальним для певного кола осіб. Спеціальний статус доповнює (статус депутата) або обмежує (статус «рецидивиста») загальний правовий статус, тобто коректує його. На відміну від загального статусу, який є постійним, спеціальний статус має минулий характер [3, с. 60]. Статус засудженого є різновидом спеціального правового статусу. Отже цей статус, як слідує з визначення, певним чином обмежує загальний правовий статус. Важливим є те, що статус визначає правове положення суб'єктів, які є учасниками певних правовідносин і саме він окреслює ту межу, яка відокремлює особу від інших правовідносин. Тож важливою є ця межа, яка в нашому випадку встановлюється за допомогою прав та обов'язків, наявність яких і робить зрозумілим, що особа дійсно є засудженою, тобто учасником кримінально-виконавчих правовідносин. Це, у свою чергу, повинно вказувати на специфічне коло прав та обов'язків особи. Тому про наявність статусу засудженого можна вести мову лише у зв'язку з специфічними правами та обов'язками особи.

Стає зрозумілим, якщо ми говоримо про статус засудженого необхідно вести мову лише про «статусоутворюючі» права та обов'язки. Іншими словами, законні інтереси у засудженого беззаперечно є, але вони виходять за межі його статусу і стосуються його лише у зв'язку з специфікою реалізації, досягнення цих інтересів особою, яка на певний проміжок часу є засудженою.

Загальновідомим є те, що метод правового регулювання кримінально-виконавчих правовідносин є імперативним. Цей факт суттєво звужує можливості реалізації тих інтересів особи, які мають високий ступінь диспозитивності. Тому, говорячи саме про статус засудженого необхідно визнати, що цей особливий статус, наділяючи особу в основному право обмеженнями, безпосередньо не охоплює своїм змістом всі законні інтереси особи. Виходячи з загального правового статусу, вони залишаються у особи, але не відносяться до «статусоутворюючих» для засудженого. Наприклад, якщо особа є учасником господарського товариства, скоїла кримінальне правопорушення, і призначене покарання не торкнулося його майнових інтересів, безумовно такий засуджений буде мати законні інтереси, щодо

розпорядження майном, отримання прибутку та ін. Але неможна казати, що наявність цих інтересів вплине на зміст правового статусу цього засудженого.

Отже, можна стверджувати, що правовий статус засудженого складається з його прав та обов'язків, причому права засудженого розрізняються за специфікою механізму та ступенем беззаперечності їх реалізації. Цей висновок, в свою чергу, дозволяє зрозуміти, що норма ст. 102 КВК України про те, що режим забезпечує реалізацію законних інтересів засудженого є суперечливою, оскільки законні інтереси передбачають високий ступінь диспозитивності й відносяться скоріше до загального правового статусу особи. Режим же – це специфічний інститут кримінально-виконавчого права, який є порядком виконання і відбування кримінального покарання у виді позбавлення волі, і тому цей інститут не може забезпечувати того, що не має ані регламентації, ані безпосереднього відношення до галузі кримінально-виконавчого права.

Виходячи з викладеного, можна зробити висновок. Правовий статус засудженого, як різновид особливого статусу особи, включає до своєї структури «статусоутворюючі» права та обов'язки. Зважаючи на те, що статус засудженого базується на загальному статусі особи, це означає, що засуджений має в тому числі й законні інтереси, але їх зміст виходить за межі особливого статусу засудженого, стосується різних галузей права і передбачає (у разі спроби їх реалізації) багатоактову та різновекторну діяльність як самого засудженого, так й інших осіб (як пенітенціарної служби, так і інших підприємств, установ, організацій, громадян).

Список літератури:

1. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень частини першої статті 4 Цивільного процесуального кодексу України (справа про охоронюваний законом інтерес) від 1 грудня 2004 р у справі № 1-10/2004 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 50. – Ст. 3288.

2. *Селиверстов В. М.* Теоретические проблемы правового положения лиц, отбывающих наказание / В. М. Селиверстов. – М. : Акад. МВД РФ, 1992. – 150 с.

3. *Теорія права і держави* : підруч. – 2-ге видання. – К. : Алерта ; ЦУЛ, 2011. – 520 с.

Романов М. В. Законные интересы осужденного.

Рассмотрен вопрос о законных интересах осужденного, как одной из составляющих правового статуса осужденного. Автор выясняет действительную структуру правового статуса осужденного, устанавливает относятся ли законные интересы к необходимым элементам правового положения осужденного лица во время отбывания наказания. В статье приведены определения понятия законных интересов осужденного и указано их место в уголовно-исполнительных правоотношениях и очерчено положение лица при исполнении наказания в отношении этого лица.

Ключевые слова: законные интересы осужденного, правовой статус осужденного, структура статуса осужденного лица, понятие законных интересов осужденного, особенности законных интересов осужденного.

Romanov M. V. Legitimate interests of the convicted person.

This paper is devoted to the consideration of legitimate interests of the convicted person, as a pillar of the legal status of the convict. The author finds out the real structure of the legal status of the convicted person establishes whether the legitimate interests of the necessary elements of the legal status of a convicted person while serving their sentence. The article gives a definition of the legitimate interests of the convicted and given their place in the criminal-executive relations and outlined the position of the person in the execution of punishment in respect of that person.

Key words: legitimate interests of the convicted person, the legal status of the convicted person, the structure of the status of the convicted person, the notion of the legitimate interests of the convicted person, features of legitimate interests of the convicted person.

